

ԲԻՐՄԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՈՔԻՆ

(The soul of a people, by Fielding.
Մի ժողովրդի ոգին, հեղ. Փիլդինգի)

Այն գիրքը, որի վրայ հրաւիրում եմ ընթերցող հասարակութեան ուշադրութիւնը, Անգլիայում արդէն հինգ հրատարակութիւն է տեսել 1898 թւականից: Իմ ձեռքում վերջին հրատարակութիւնն է*):

Հեղինակը իր գիրքը անուանում է «Մի ժողովրդի ոգին» և տալիս բիրմանացի ժողովրդի բազմակողմանի նկարագիրը:

Հեղինակը վեց տարի անցկացնելով բիրմանական ժողովրդի մէջ, մասնակցելով թէ նրա ցաւերին և թէ ուրախութիւններին, ունենալով ծանօթներ և բարեկամներ ժողովրդի ամեն խաւերում, նախարարներից սկսած մինչև յետին շինականը, առիթ է ունեցել բարեխիղճ և բազմակողմանի կերպով ուսումնասիրելու բիրմանական ժողովրդի ոգին: Դրա հետ միաժամանակ հեղինակը շօշափում է նաև բուդդայական աստուածաբանական խնդիրները, որպէս արտայայտութիւն նոյն ժողովրդի ոգու, և այսպիսով նրա գիրքը դարձել է չափազանց հետաքրքիր:

Ամբողջ դարեր անջատուած եւրոպական և ասիական քաղաքակիրթ ազգերից, հեռու նրանց աղմուկներից ու պատերազմներից, միևնոյն ժամանակ բնութիւնից օժտուած հարուստ ձիրքերով՝ խաղաղասէր բիրմանացին հարկ չէ ունեցել իր դարաւոր պատմութեան ընթացքում գոյութեան համար կռիւ մղելու:

*) Թարգմանուած է և ռուսերէն:

Բնութիւնն էլ իր կողմից օժանդակել է Բիրմանիայի խաղաղութեան, առատ, բարեբեր երկիրը լիովի բաւականութիւն է տուել ազգաբնակչութեան անհրաժեշտ կարիքներին, և բիրմանացին առանձին ջանքերի պէտք չի ունեցել և հետևապէս չի ստեղծել մի ինքնուրոյն քաղաքակրթութիւն: Բիրմանիան մինչև իսկ չի ունեցել փոքր ի շատէ կատարելագործուած քաղաքական կազմակերպութիւն: Անգլիական տիրապետութիւնից առաջ Բիրմանիան ներկայացնում էր մի վերին աստիճանի պարզ քաղաքակրթութիւն և քաղաքական բոլորովին նահապետական կազմակերպութիւն: Գիտութիւնների և արուեստների զարգացման աստիճանը շատ ստոր դրութեան մէջ էր Բիրմանիայում մինչև վերջին պատերազմը: Բայց զարմանալի է դրա փոխարէն այն վեհանձն և բարձր բարոյականութիւնը, որ բիրմանական ժողովրդի կեանքի իսկական ուղեկիցն է, և այն անմեղութիւնը և հոգու կատարելութիւնը, որոնցով ներշնչուած է բիրմանացին որ ձգտում է իրագործել կեանքի մէջ ոչ թէ առերես, ինչպէս մենք կամ առհասարակ եւրոպացիք, այլ ի բոլոր սրտէ անկեղծօրէն:

Պ. Ֆիլդինգ լաւ հասկանալով եւրոպական լուսաւորութեան բազմաթիւ պակասութիւնները՝ հրաւիրում է իր հայրենակիցների ուշադրութիւնը դէպի մի այլ աշխարհ—անմեղների աշխարհը: Ճիշտ է՝ բիրմանացին ապրում է բոլորովին նահապետական կեանքով, նրա պիտոյքները սահմանափակ են, ինչպէս սահմանափակ են և նրա տեղեկութիւնները ուրիշ երկրների, ժողովրդների, գիտութիւնների, արհեստների մասին, ճիշտ է՝ նա ոսկեզօծ ապարանքներում չի ապրում, արագընթաց շոգեկառքերով և շոգենաւերով չի շրջում, հեռագիր, հեռախօս չ'ունի, համալսարաններում ուսում չի ստանում, բայց, ինչպէս նկատել է պ. Ֆիլդինգը, աւելի երջանիկ է, քան եւրոպացին:

Ինչպէս է պարունակուում բիրմանացւոց երջանկութեան այդ գաղտնիքը. եւրոպացին իր կրօնի բոլոր բարձր պահանջները աւելորդ է համարում կատարել իբրև անիրագործելի: Եւրոպան անոնով միայն քրիստոնեայ է. եթէ եւրոպական քաղաքակրթութեան բոլորովին անծանօթ մի մարդ բերես Անգլիա, ասում է Ֆիլդինգ, և տեսնէ եւրոպացիների կեանքը, ապա ծանօթանայ նրանց կրօնի հետ, կարգալով Աւետարանը, նա երբէք չի հաւատայ, թէ այդ գիրքը եւրոպացու կրօնական վարդապետութիւնն է պարունակում, այս աստիճան հեռու են իրարից եւրոպացու կեանքը և իր կրօնական սղկրունքները: Բիրմանացին ուրիշ տեսակ է վերաբերուում իր կրօնին: Նա

ազդորեցնում է, ինչպէս պէտք է լինել արդար, և այդ արդարութեան և կատարելութեան համար չի խոստանում ոչ մի պարզ և կամ վարձատրութիւն հանդերձեալ կեանքում: Բուզդայականութիւնը հանդերձեալ կեանքի մասին ոչինչ չի ասում, և պահանջում է բարութիւն, սէր և արդարութիւն միայն յանուն բարութեան, սիրոյ և արդարութեան:

Բիրմանացու համար իր կրօնը նուիրական պարտականութիւն է, որ ամեն կերպ աշխատում է իրագործել: Մենք չենք ասում, որ ամեն մի բիրմանացի կատարելութիւնների տիպար է, ոչ, բիրմանացին մարդ է և իբրև մարդ սխալական է և մեղաւոր: Կան նրանց մէջ յանցաւորներ էլ, որոնք ռաի տակ են առնում ամենայն աստուածային և մարդկային օրէնքներ, բայց կեանքի գեղեցկութիւնը հէնց դէպի կատարելութիւն ձգտման մէջ է կայանում:

Բիրմանացի ժողովրդի ոգին ղեկավարող այս գլխաւոր սկզբունքների վրայ են հաստատուած և նրա հասարակական հիմնարկութիւնները, որոնք հեղութեան, բարութեան, անշահախնդրութեան, գթութեան պատկեր են: Եւ այս ոգին ամենից աւելի երևում է վանականութեան մէջ:

Մի ժողովրդի ներքին հոգեկան կեանքն ուսումնասիրելու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել նրա կրօնը: Այդպիսի ուսումնասիրութիւն ևս առաւել կարեւոր է, երբ կրօնը լոկ տեսական վարդապետութիւն չէ, այլ ժողովրդի իրական ղեկավարը: Այդպէս է բուզդայականութիւնը բիրմանացի ժողովրդի համար: Ահա թէ ինչու հեղինակը հարկ է համարել առանձնապէս կանգ առնել այդ կրօնի վրայ:

Բուզդայի կեանքը շատերն են նկարագրել, բայց հեղինակը աւելորդ չի համարում էլի մի անգամ այդ մեծ մարդու պատկերը տալ, բայց ոչ թէ գիտնականօրէն, այլ օգտուելով ժողովրդի կենդանի պատմութեան:

Նախ և առաջ՝ կարծիք կայ, որ բուզդայականութիւնը սաստիկ հարուստ է զանազան տեսակ մտտիապաշտութիւններով, բայց այդ բոլորը վերջին դարերի հեղինակների երևակայութեան պտուղն է: Բուզդայականութիւնը այնպէս, ինչպէս որ նա կայ, ազատ է ամենայն տեսակ գերբնական հաւատալիքներից և մտտիապաշտութիւնից: Եւ այդ բնական է, որովհետև Բուզդան երբեք չէ քարոզել, որ ինքը գերբնական Արարածի առաքեալն է կամ մարգարէն, այլ սոսկ իմաստուն է, որ որոնում է ճշմարտութիւնը: Նա այդ ճշմարտութեան հասնում է զանազան փորձանքներից և տանջանքներից յետոյ,

շնորհիւ երկար ու բարակ խոհերի և ոչ թէ իբրև աստուածա-
յին հրեշտակ՝ ճմարտութեամբ ներշնչուած ի վերուստ: Երբէք
նա իր քարոզութեան մէջ չի խօսում Աստծոյ մասին, որով-
հետև նա գիտէ Նրա մասին այն, ինչ որ գիտեն և միւսները:
Նա միայն խօսում է արդարութեան մասին, որպէս բնութեան
օրէնքի, որին հասել է իր հանճարի ոյժով, քարոզում է գնալ
նոյն ճանապարհով ճմարտութիւնը գտնելու համար: Իր կեան-
քում շատ տառապանքներ է կրել, շատ սխալներ է գործել,
շատ անգամ յուսահատուել, բայց շնորհիւ իր հոգւոյ տոկու-
նութեան, ճմարտութեան է հասել. նա գտել է ճմարտութիւ-
նը և հաղորդել իր աշակերտներին:

Բուդդայականների կարծիքով ճմարտութեան ճանապար-
հը բաց է ամենքի համար, և նրան կարող են հասնել իրանց
վարդապետների պէս, եթէ ընթանան Բուդդայի ցոյց տուած
ճանապարհով:

Ընդհանրապէս կարծւում է, որ Բուդդայի վարդապետու-
թիւնը հերքում է բարձրագոյն էակի գոյութիւնը: Բայց դա
սխալ է. Բուդդան չի խօսում գերագոյն էակից, որովհետև ին-
քը ոչինչ չը գիտէ. ահա թէ ի՞նչ է ասում ինքը հեղինակը
Բուդդայի մասին. «Ձը կայ մի ուրիշ վարդապետ, որ այնքան
պատկառելի և այնքան համեստ լինի. նա ասում է միայն այն,
ինչ որ գիտէ, իսկ ինչ որ չը գիտէ, այդ մասին նա լռում է»:
Աստծոյ մասին նա գաղափար էր ստացել այն կրօնից, որով
դաստիարակուել էր. այդ ճմարտութիւնը նա չէր մերժում,
այլ սովորեցնում էր, որ բնութեան մէջ միայն մի կեանք կայ,
կենդանիների և մարդու կեանքը միևնոյն աղբիւրից են բըղ-
խում, այն է Անյայտից: Մարդս մի առանձին էակ չէ այս աշ-
խարհում, այլ նրա մասնիկն է, և ինչպէս որ մարդու մարմինը
կենդանի մարմիններից լաւագոյնն է, նոյնպէս և մարդու ոգին
կենդանիների ոգիներից ամենագերագանցն է: Մենք այնքան
բարձր ենք կենդանիներից, որքան ցած ենք երկնքից, և մարդ-
եթէ լաւ գործեր չը կատարէ, արդար չը լինի, չի կարող բար-
ձրանալ դէպի երկինք:

Գոդամա Բուդդան Հնդկաստանի հիւսիս-արևելքում գըտ-
նուած փոքրիկ թագաւորութեան արքայորդի էր: Նրա հայրը
Տուդուդան և մայրը Մայա կըթում էին իրանց որդուն՝ յու-
սալով, որ մի օր նա կը դառնայ աշխարհակալ, կ'ընդարձակի
իր տէրութիւնը:

Եւ յիշաւի փոքրիկ Գոդաման գեղեցիկ էր, ուժեղ, քաջ

ու իմաստուն, և կարելի էր յուսալ, որ նա մի օր իր հզօր բազկի տակ կը միացնի ամբողջ Հնդկաստանը:

Բայց շրջապատող կեանքը դեռ նոր հասկացած՝ նա արհամարհեց ճոխութիւնն ու հարստութիւնը և ձգտում ցոյց տուեց ճշմարտութիւնը որոնել մենաւորի արդար ու սուրբ կեանքով:

Ծնողները սաստիկ վշտացան: Նրանց համար Գողամայի ցանկութիւնները վայել չէին նրա բարձր կոչման, ուստի, նրան պալատի շքեղութեան և կեանքի վայելքների հետ կապելու համար, ամուսնացրին մի սիրուն և աղնիւ աղջկայ, Եագոտայա իշխանադաստեր հետ, կարծելով որ սիրոյ զգացմունքը նրան աւելի կը դրաւի, քան իմաստութիւնը:

Բայց Եագոտայան ևս համամիտ և համակիր եղաւ իր ամուսնու ձգտումներին և աշխատեց ամեն կերպ վառ պահել նրա մէջ արդարութեան կայծը:

Գողաման օրըստօրէ համոզւում էր, որ այս կեանքում իրան շրջապատող առարկաներից աւելի մեծ բարիք կայ և աւելի որոշ կերպով համոզւում էր, որ պէտք է թողնել այդ ամենը և գնալ որոնել տյդ բարիքը:

Եւ մի օր նրա վճիռը վերջնական եղաւ:

Մի անգամ, երբ իշխանը վերադառնում էր տուն, նրան յայտնեցին, որ կինը մի արու զաւակ է ծնել: Նա այլեւ չը տատանուեց և այդ գիշեր վերջին անգամ կարեկցութեամբ նայեց իր կնոջը, որ քնած էր՝ մի ձեռքը նորածնի երեսի վրայ դրած: Մի րոպէ Գողաման ուզեց բարձրացնել այդ ձեռքը և տեսնել իր որդուն, բայց նա այդ չ'արաւ, այլ հեռացաւ, որպէսզի չը տեսնէ իր որդուն, չ'արթնացնի իր կնոջը, որովհետեւ նա զգում էր, որ յետոյ անշատումը դժուար կը լինի, նա դեռ ճշմարտութիւնը չէր գտել, դեռ Բուդդա չէր, միայն որոնում էր լոյսը: Նա մարդ էր և իբրեւ մարդ սիրում էր իր կնոջը և նրանից անշատուելը զարհուրելի էր նրա համար:

Եագոտայայի վիճակը բիրմանական կանանց ահագին կարեկցութիւն է ներշնչել. ահա ինչպէս է նկարագրում իր զգացմունքը բիրմանացի մի կին. «Իհարկէ, նա (Եագոտայան) շատ է կարեկցութեան արժանի, որովհետեւ ամուսինը թողեց նրան և իր փոքրիկին: Մի՞թէ դուք կարծում էք, որ երբ նա խօսում էր կրօնի մասին իր մարդու հետ, նրա մտքից անցընում էր, որ այդ խօսակցութիւնը պատճառ կը լինի նրա հեռանալուն. եթէ նա այդ գիտե՞նար, նա երբէք այդպէս չէր վարուիլ. կինը ոչ մի կերպով չէր նպաստիլ, որ իր ամուսինը հեռանայ իրանից, մանաւանդ՝ երբ տասը տարի ամուսնութիւնից

յետոյ երեխայ էր ունեցել. իհարկէ՝ նա շատ է արժանի կարեկցութեան»:

Ուստի «կնոջ համար ամենաբարձր կրօնն է իր մարդու ճշմարիտ սէրը, և ի՞նչ օգուտ նրան, եթէ նա ստանայ ամբողջ աշխարհ, բայց կորցնէ իր մարդուն»:

Եաղոտայայի ամբողջ կեանքը մի բողոք է դէպի իր ամուսնու արարքի դէմ. թէև Գողգաման ստացաւ ամբողջ աշխարհը, բայց Եաղոտայան կը կամենար նորից տիրել նրան գուցէ և ամբողջ աշխարհի գնով: Դրա համար է, որ այս կնոջ պատմութիւնը խորին տպաւորութիւն է արել բիրմանական ժողովրդի վրայ: Այդ պատմութիւնը լիքն է տառապանքներով և մեծ իմաստ է պարունակում իր մէջ:

Երբ Գողգաման հեռացաւ տանից, նա դարձաւ հասարակ աղքատ և շրջելով տնից տուն՝ հաւաքում էր իր օրական ապրուստը: Իր մնացած ժամանակը նա նուիրեց ճշմարտութիւնը փնտրելու:

Այն ժամանակները մարդիկ կարծում էին, որ ճշմարտութիւնը չի կարելի գտնել աշխարհական կեանքում, որ աշխարհը չարութեան մէջ է ընկղմուած, և ով ուզում է արդարութեան հասնել, պէտք է անէ այն, ինչ որ բոլորովին հակառակ է աշխարհական կեանքին:

Առհասարակ մարդիկ շքեղ և մաքուր շորեր են հագնում, ուստի պէտք էր ցնցոտիներով շրջել. առհասարակ ուտում են շատ և համեղ կերակուրներ, ուստի պէտք է մարմինը քաղցածութեամբ տանջել, առհասարակ մաքրութիւն են պահանջում, պէտք է մարմին մաքրութեան վրայ ոչ մի ուշադրութիւն չը դարձնել և այլն:

Գողգաման ընտրեց այս ճանապարհը, բայց շուտով համոզուեց, որ դա չի տանում հոգւոյ կատարելութեան, որովհետև մարդ, որ միշտ մարմնով տանջւում է, միշտ մտածում է մարմնի մասին, չի կարող առանձին հոգեկան կատարելութիւն ձեռք բերել:

Յուսահատուելով իր առաջին անաշոքութիւնից՝ նա հեռացաւ հարաւային մեծ անտառներից մէկի մէջ և առանձնացաւ այնտեղ՝ յուսալով, որ բնութիւնը նրան կը սովորեցնէ այն, ինչի որ ձգտում է այդպիսի մեծ սիրով: Մեծամեծ նեղութիւններ կրեց այնտեղ՝ պահք պահեց, բայց բնութիւնը չը բացեց նրա առաջ կեանքի և կատարելութեան դադարները:

Վերջապէս նա իր հոգւոյ խորքում տեսաւ այն, ինչ փնտրում էր աշխարհում: Այն լոյսը, որ նա փնտրում էր, ամեն մարդ ունի իր մէջ, մենք նրանից երբէք չենք անջատուած,

շատ անգամ մենք ինքներս երես ենք դարձնում նրանից, կեղտոտում ենք մեղքով և տգիտութեամբ, բայց նա երբէք չի մեռնում, և երբ դիմենք նրան, միշտ վառ կը գտնենք:

Այս ճշմարտութիւնը գտնելուց յետոյ՝ Գողգաման վերադարձաւ տուն, տեսաւ իր կնոջը, երեխային, և երկար տարի ապրելուց յետոյ՝ խորին ծերութեան մէջ «առաւելեալ աւուրբք» փոխուեց դէպի բարձրագոյն անդորրութիւն, որի համար իր ամբողջ կեանքը նուիրեց, իր հոգին պատրաստեց: Մեռնելու րոպէին նա ասաց իր աշակերտներին. «Յիշեցէք, որ կեանքը և մահը միեւնոյն են, երբէք մի մոռանաք այդ: Այս բանի համար ես ժողովել եմ ձեզ միասին, որովհետեւ կեանքը և մահը միեւնոյն են»:

«Եկէք ինձ մօտ. ես քարոզում եմ այն, ինչ որ կեանքի ամենայն դժբաղդութիւններից ազատութիւն է բերում»:

(Բուդդայի խօսքերից)՝

Ինչ ճշմարտութիւն էր քարոզում Գողգաման, որ կատարելութեան հասնելով՝ Բուդդա կոչուեց:

Համարեա բոլոր կրօնները, բացի մի քանիսից, խոստովանում են, որ աշխարհս չարիք է: Կրօնները նպատակ ունեն նոյնիսկ աշխարհի չարիքներից ապաստան լինելու դժբաղդ մարդկութեան համար: Բոլոր կրօնները պնդում են, որ մարդս անբաղդ է, բայց չեն բացատրում պատճառը: Բուդդայականութիւնը միակն է, որ առնում իր վրայ այդ հարցը բացատրելու ասում է. «Մարդկանց դժբաղդութեան պատճառը այն է, որ նրանք կենդանի են. կեանքը և դժբաղդութիւնը անբաժան են, նոյնիսկ միեւնոյն բանն են: Միակ այն փաստը, որ մարդ ապրում է, կենդանի է, արդէն դժբաղդութիւն է:

Միթէ՞ կարելի է երևակայել մի մարդ, որ նստի մի կողմ և ասի. «հա ես կատարեալ երջանիկ եմ. այս րոպէից սկսած ես կը կամենայի միշտ մնալ այս դրութեան մէջ առանց փոփոխութեան»: Այսպիսի մարդ չի եղել, որովհետեւ մարդ միշտ փոփոխութիւն է ցանկանում. նա ձանձրանում է ներկայից և ցանկանում է ապագան, բայց երբ գալիս է այդ ապագան, նա տեսնում է, որ դա անցեալից լաւ չէ: Երջանկութիւնը գտնում է երեկուայ և վաղուայ մէջ, բայց երբէք այսօրուայ: Երիտասարդութեան հասակում մենք նայում ենք դէպի առաջ, ծերութեան—դէպի յետ:

Բայց ի՞նչ բան է փոփոխութիւնը, եթէ ոչ ներկայի մահը: Կեանքը փոփոխութիւն է, փոփոխութիւնը մահ է: Ահա այսպէս է մտածում բուդդայականը:

Կեանքը իբրև յարատև փոփոխումն՝ իր մէջ պարունակում է դժբաղդութեան սաղմը, իսկ երջանկութիւնը պարունակում է միայլին գերագոյն անդորրութեան մէջ, որին և պէտք է ձգտի մարդը:

Բուդդայականի համար հանդերձեալ կեանք չը կայ պատրաստուած. մարդ մի անգամ է ապրում. այդ այն կեանքն է, որ մարդ ստանում է յաւիտենականութիւնից, և որ շարունակում է յաւիտեան: Եթէ այս կեանքը չարիք է, ամենայն կեանք չարիք է, ուստի բարին անդորրութեան մէջ է: Ուստի բուդդայականը պէտք է ձգտի բարձրագոյն անդորրութեան, իսկ հասնելու յաջողութիւնը միայն նրա ջանքերից է կախուած: Եւ Բուդդան ասում է.

Եղէք բարի, արդարադատ և մաքուր, սիրեցէք միմեանց, գթառատ եղէք, ստից խուսափեցէք, ճշմարիտը խօսեցէք, ահա այս է դուռն երջանկութեան: Զգացէք ձեր մերձաւորի ցաւերը, կարեկցեցէք նրան, և սէրը կը տիրապետէ մարդկանց սրտերին: Սէրը այն զգացմունքն է, որ բժշկում է մարդկային սիրտը, բայց պէտք է սիրել ոչ միայն մարդկանց, այլ բոլոր աշխարհը, բոլոր կենդանի արարածներին, որովհետև նրանց կեանքը միևնոյն կեանքն է, ինչ որ մարդկանցը, որը անբաժան է բոլոր տիեզերքի մէջ սփռուած կեանքի հետ և նրա մի մասն է կազմում և ոչ առանձին մի բան:

Բայց նախ մարդ պէտք է մտածի իր մասին: Նա պէտք է ինքն իրան ճշմարտասէր և գթառատ դարձնի: Նա պէտք է սիրի, որ նրան ևս սիրեն:

Ահա Բուդդայի կրօնը: Բայց դա ամենը չէ. եթէ միայն սրա մէջ պարունակուէր բուդդայականութիւնը, դա կը լինէր մի քանի ուրիշ կրօնների կրկնութիւնը: Բայց բուդդայականութիւնը աւելի ևս առաջ է գնում: Արդարութիւնը, սէրը և ճշմարտութիւնը—լաւ բաներ են, բայց դրանք միայն ճանապարհի սկիզբն են, փրկութեան դուռն են միայն. դեռ նրանք ինքնըստինքեան մարդուն չեն հասցնում բարձրագոյն անդորրութեան, նրանք չեն կարող փրկել մարդուն այս աշխարհի տառապանքներից: Երբ մարդ մաքրէ իր սիրտը սիրով, ազատէ իր անձը բարի գործերով և խորհրդով, այն ժամանակ կը տեսնի հետեւեալ ճանապարհը, որով պէտք է ընթանալ: Այն ժամանակ նա կը համոզուի, որ կեանքը չարիք է իսկապէս, որից պէտք է խուսափել, որ կեանքը—թշուառու-

թիւն է, և ով որ ուզում է հեռանալ չարիքից և թշուառութիւնից, պէտք է խուսափէ նոյնիսկ կեանքից: Մահը—այս կեանքի վերջը—նոր կեանքի սկիզբն է, ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ եթէ ջրի ընթացքը մէկ տեղում փակեա, նա կը բանայ իր համար անցք մի ուրիշ տեղում: Մէկի կեանքը խել—նշանակում է ենթարկել նրան մի ուրիշ աւելի երկար և աւելի թշուառ կեանքի: Թշուառութեան վախճանը կայանում է բարձրագոյն անդորրութեան մէջ: Մարդ պէտք է հեռանայ այս աշխարհից, որ թշուառութիւն է: Եւ երբ նրա սիրտը ձգտի դէպի այդ անդորրութիւնը, հոգին կը հասնի իր նպատակին: Երկրի փոթորիկներից խոնջացած՝ նա կը հասնի երկինք, ուր չը կայ այլևս փոթորիկ, չը կայ պատերազմ, ուր տիրում է յաւիտենական խաղաղութիւն: Եւ այդ մահ չէ, այլ բարձրագոյն անդորրութիւն, այն է նիրվաճ, որին մենք պէտք է ձգտենք, և որ աշխարհային հոգսերի իսկական և միակ վախճանն է:

Ահա այս է այն պարզ կրօնը, որ բոլորովին ազատ է գաղտնիքներից, սրբագործութիւններից, խորհուրդներից ու ծեսերից, և որպէսզի մարդ համոզուի, որքան վեհ և գեղեցիկ է դա, բաւական է մի հայեացք ձգել նրան հետեւողների արդար ու բարոյական կեանքի վրայ: Հետեւալ գլուխները նպատակ ունեն ցոյց տալու այդ կեանքի բոլոր գեղեցկութիւնները:

«Սիրեցէք միմիանց և ապրեցէք խաղաղութեամբ»:
(Բուդդայի խօսքերից)

Երբ անգլիացիք եկան Բիրմանիան նուաճելու, նրանք շուտով համոզուեցին, թէ որքան հեշտ է այդ, որովհետեւ բիրմանական տէրութիւնը չ'ունի պաշտպանութեւ համար ոչ բանակ, ոչ զէնք, ոչ էլ հմուտ մարդիկ: Մանաւանդ վերջին պակասութիւնը շատ զգալի դարձաւ, երբ անգլիացիք գահնկեց արին բիրմանացեոց թագաւորին և ժողովուրդը մնաց բոլորովին անգլուխ: Չը կար նաև ազնւականութիւն, որ սովորաբար կանգնած է լինում ժողովրդի և միապետի մէջ և որ հարկաւոր դէպքում կարող է իր վրայ առնել երկրի գինւորական ղեկավարութիւնը: Բիրմանիայում բոլորն էլ հաւասար գիւղացիներ էին, ուստի թագաւորի անկումից յետոյ մնացին անգլուխ և հարկադրուեցին շուտով գլուխ խոնարհեցնել հզօր նուաճողների առաջ:

Բայց այստեղից եզրակացնել, թէ բիրմանացիք գուրկ են

քաջութիւնից, սխալ կը լինէր, որովհետեւ մասնաւոր դէպքերում նրանք զանազան ժամանակ մեծամեծ քաջութիւններ ցոյց տուին: Նրանց քաջագործութիւններն աւելի ևս զարմանալի կը լինեն, եթէ ի նկատի առնենք, որ նրանց կրօնը ոչ մի կերպով չէ խրախուսում նրանց դէպի այդպիսի գործեր: Քրիստոնէութիւնը թէև սպանութեան դէմ է եղել ըստ իր վարդապետութեան, բայց միշտ սրբագործել է հայրենիքի և կրօնի համար մղուած պատերազմը և այդպիսի դէպքում սպանութիւնը ոչ միայն յանցանք չի համարել, այլ նրանց գործողներին ամենամեծ հերոսներ է հռչակել, շատերին սրբերի կարգը անցրել և ամենքին հանդերձեալ կեանքում դրախտ է խոստացել: Ահա թէ ինչ է ասում անգլիացի հեղինակը բիրմանացիների կուռի մասին.

«Բուդդայականութեան մէջ զիջումն չը կայ, դա օրէնք է, և ոչինչ կարող չէ փոփոխել նրան: Օրէնքը յաւիտենական է, և նրանից բացառութիւն չի կարող լինել: Բուդդայի օրէնքը պատերազմի դէմ է—ամենայն տեսակ պատերազմի դէմ, բացառութիւն չի կարող լինել: Այնպէս որ իւրաքանչիւր բիրմանացի, որ պատերազմում էր մեզ դէմ, գիտէր, որ մեղանշում է, նա այդ անում էր բաց աչքերով և չէր կարող երեակայել ոչ մի բացառութիւն իր օգտին: Բանակում նստած և նայելով աստղերին՝ նա չէր կարող երեակայել մի որևիցէ զօրութիւն, որ հովանաւորէր նրան ի վերուստ և քաջալերէր: Նրան պատերազմելու ոչ ոք չէր օգնում. մեր գնդակները և սրերը արքայութեան դուռը չէին բաց անում: Վանականները չէին կարող գալ, փակել մեռնողի աչքերը՝ խոստանալով վարձատրութիւն երկնքում: Նա մեղաւոր էր և պէտք է երկար և սաստիկ տանջուէր արդարութեան օրէնքները ոտնակոխ անելու համար»:

Բիրմանական տէրութիւնը օտարագրիներին աւար դարձաւ գլխաւորապէս իր կենտրոնական կառավարութեան թերութիւնների պատճառով: Եւ իսկապէս եւրոպական տեսակէտից այդ տէրութիւնը վերին աստիճանի թշուառ դրութեան մէջ էր գտնուում: Երկրի պետն էր թագաւորը, որը անսահման իշխանութիւն ունէր, իհարկէ՝ զուտ իրաւաբանական, որովհետեւ փաստապէս նրա իշխանութիւնը յենուած չը լինելով մի որևիցէ դասակարգի կամ զօրքի վրայ՝ չէր կարող հզօր և ազդեցիկ լինել:

Թագաւորից յետոյ հետեւում էր իսկոյն շինական ժողովուրդը, որի անդամները միմեանց հաւասար էին: Թէև թագաւորին շրջապատում էին մինիստրներ, բայց նրանք էլ շինա-

կան ժողովրդից էին և իրանց աշխարհահայեցողութեամբ ոչնչով չէին տարբերւում միւս գիւղացիներից: Դատաստանական և կառավարչական կոչումները չէին բաժանուած, ուստի և աստիճանաւորի անօրէնութեանց դէմ բողոքել անհնարին էր:

Մնացեալ երկիրը բաժանուած էր մի քանի մասերի, և աժեն մի մասի վրայ թագաւորը կուսակալ էր նշանակում, որ շատ անգամ միայն խօսքով կախումն ունէր թագաւորից, բայց իսկապէս անսահման տէր և միապետ էր իր նահանգում, ուստի և շատ անգամ խտտաբար կեղեքում և հարստահարում էր ժողովրդին:

Ուրեմն՝ կենտրոնական և բարձր կառավարութիւնը շատ վատ էր իրիմանիայում, բայց բիրմանական ժողովուրդը գոհ էր նրանից և չէր մտածում ապստամբել և իր վրայից ձգել այդ լուծը, որովհետեւ կառավարութիւնը ժողովրդի ներքին գործերի մէջ համարեալ չէր խառնուում: Նա միայն հարկեր էր ժողովում և ուրիշ ոչինչ: Դրա շնորհիւ ինքնավարութիւնը լայն կերպով զարգացած էր ժողովրդի մէջ, և իրանց բոլոր գործերը սեփական ոյժերով էին հոգում, ինքեանք կառավարում իրանց հողային գործերը, իրանց մէջ գործածում տեղական տուրքերը ևայլն: Այս ինքնավարութիւնը վերին աստճանի լաւ հետեւանքներ ունէր, և կենտրոնական կառավարութեան արժանաւորութիւնը այն էր, որ նա չէր խանգարում այդ ինքնավարութեան և զբաղում նսեմացնում էր իր մնացեալ բոլոր վատ կողմերը:

Բուդդայական վանականութիւնը կառավարչական գործերում բոլորովին չէր խառնուում: Բուդդայականութեան տեսակէտից աշխարհական իշխանութիւնը, փառքը—ոչ մի արժէք չ'ունին, ուստի և վանականը բոլորովին պէտք է հեռու մնայ այդ ամենից: «Բայց ժամանակ առ ժամանակ կրօնականները թոյլ են տալիս պաշտպան հանդիսանալ թշուառներին և հարստահարութեանը նրանք միջնորդ և բարեխօս են դառնում թագաւորի կամ կուսակալների առաջ՝ խնդրելով նրանց ողորմածութիւնը դէպի յանցաւորները ևայլն: Սրանով սահմանափակւում է նրանց քաղաքական գործունէութիւնը:

Գիւղական համայնքը, ինչպէս վերևում ասացինք, կառավարւում էր ինքն իրան: Նա ընտրում էր իր միջից մի աստիճանաւոր, որ համարեալ բոլոր տեղական պիտոյքները մատակարարում էր և այնչափ լաւ, որ ոչ մի կողմից երբէք տըրտունջ և դանգատ չէր լսւում: Նա էր ժողովում գիւղի ներկայացուցիչներին և նրանց խորհրդով սահմանում հարկերը: Իւրաքանչիւր մարդ իրաւունք ունէր իր ձայնը բարձրացնել,

իր կարծիքը յայտնել: Եթէ գիւղում պատահէր մի անձնաւորութիւն, որ ընդհանուր կարծիքով փնասակար մարդ էր, նրան արտաքսում էին գիւղից:

Ձը նայելով այսպիսի նահապետական կառավարութեան ձեռն՝ Բիրմանիայում լուրջ յանցանքների թիւը քիչ էր, բայց երբ սկսեցին անգլիական պատիժները և ոստիկանական խնտութիւնները, յանցանքների թիւը կամաց-կամաց աճեց:

Ափսոս՝ որ այդ ամենը անցաւ կամ անցնելու է, այլևս երբէք չը կրկնուելու համար: Կենցաղավարութեան ձեւերը կ'անցընեն, բայց այդ ժողովրդի ոգին կը մնայ միևնոյնը, քանի որ բուդդայականութեան կրօնը պիտի է ժողովրդի սրտում: Բուդդայականութեան համար գոյութիւն չ'ունի իշխանութիւն, նա անպայման ազատութեան, հոգւոյ կատարելութեան կրօն է և իբրև արդարութեան վարդապետութիւն՝ կարօտ չէ երկրատը իշխանութեան: Նրա զէնքն է—հոգւոյ կատարելութեան աւետարանը: Եւ այդ զէնքից զատ, այդ զօրութիւնից զատ ուրիշ զօրութեան կարօտ չէ: Դրանով էլ նա այնքան հզօր է, որ կը կարողանայ ընդդիմադրել բոլոր քաղաքական հարստահարութիւններին և իր դրօշակը պահպանել:

Վերին աստիճանի հետաքրքիր է բիրմանական ժողովրդի հայեացքը յանցանքի և պատժի վրայ:

Մի անգամ, ասում է հեղինակը, անգլիական սպաններից մէկը յայտնեց ոստիկանութեան, որ 30 բռնակա փող է կորսուել նրա բնակարանից: Երկար վնտրելուց յետոյ նա իմանում է, որ գողը իր բիրմանացի ծառան է, մի ջահիլ տղայ: Սա խոստովանեց, թէ յանցանքի պատճառն այն է եղել, որ իր քոյրը փող է խնդրել նա չի ունեցել, իսկ պատրաստ, սեղանի վրայ եղած փողը նրան դայթակղեցրել է: Չահիլ բիրմանացուն դատաւորը 6 ամիս բանտ է նստեցնում: Բանտից դուրս գալով, նա նորից գալիս է իր հին տիրոջ մօտ և խնդրում է ընդունել ծառայութեան: Սպան բացէբաց մերժում է նրա խնդիրը՝ իբրև բանտարկուած մարդուն՝ իր մօտ առնել: Եւ իսկապէս, մեր տեսակէտից, բանտը աւելի շատ է արատաւորում, քան թէ նոյնիսկ յանցանքը, որովհետեւ բանտում շատ է փչանում մարդ: Խեղճ բիրմանացի երիտասարդը չէր կարողանում հասկանալ այդ... նա նայում էր պատժի վրայ բիրմանացուց տեսակէտից, այսինքն իբրև քաւութեան վրայ: Պատիժը—իրբև վրէժխնդրութիւն—անհասկանալի է բիրմանացուն: Եթէ մի յանցանք է գործուած, մենք դատում ենք այսպէս—օրէնքը խախտուած է, յանցաւորը պէտք է տանջանք կրէ, որպէս հասարակական վրէժխնդրութիւն: Բայց որպէսզի ուրիշներին ևս

խրատ լինի, հարկաւոր է մի քիչ էլ խիստ վարուել յանցաւորի հետ, այսպիսով ուրեմն յանցաւորը կրում է պատժի մի մասը, որ իր մեղքի վարձատրութիւնը չէ, նա կրում է ուրիշների համար: Բիրմանացոց տեսակէտից նախ և առաջ պատիժը վերէժխնդրութիւն չէ, այլ քաւութիւն, ուստի յանցաւորը յայտնի պատիժ կրելուց յետոյ քաւում է իր մեղքերը և դառնում հասարակութեան հաւասար անդամ:

Եթէ պատիժը քաւութեան—այսինքն յանցաւորին ուղղելու նպատակ չ'ունի, նա անօգուտ է. ամեն մի պատիժ այն ժամանակ միայն խորհուրդ ունի, երբ նա ձգտում է յանցաւորին նորից ուղիղ ճանապարհի բերել, և եթէ նա հասնում է իր նպատակին, այլևս հարկ չը կայ այդ յանցաւորին մեղաւոր համարել և նրանից հեռանալ: Եւ պատիժը ունենալով միակ նպատակ յանցաւորին ուղղելը, ոչ պէտքից աւելի է լինելու, ոչ էլ պակաս, այլ այնքան, որքան հարկաւոր է յանցաւորին ուղղելու համար: Դրանից պակասը վատ է, որովհետեւ կարող է իր նպատակին չը հասնել, դրանից աւելին խտասարտութիւն է: Ամեն մի մարդ իր գործերի համար է պատասխանատու, ոչ ոքի տեղ նա պատիժ կամ պատասխանատուութիւն չը պիտի կրէ. հետեւաբար և ոչ մի յանցաւոր չը պէտք է պատժուի ուրիշներին օրինակ լինելու համար: Դա խտասարտութիւն է:

Առհասարակ կենցաղավարութեամբ բիրմանական ժողովուրդը օրինակելի է: Վերին աստիճանի աշխատասէր լինելով հանդերձ՝ նա միեւնոյն ժամանակ աշխատանքը համարում իբրեւ միջոց կեանքի պիտոյքները հայթայթելու և ոչ թէ հարստութիւններ դիզելու միջոց. ուստի թէև բոլորը աշխատում են, բայց այնքան, որքան հարկաւոր է ապրելու համար: Բիրմանացւոց մէջ չը կան մեծամեծ հարուստներ, բայց միեւնոյն ժամանակ չը կան նաև աղքատներ, որ ուտելիքից կամ խմելիքից զուրկ լինին: Փողը բիրմանացու աչքում չ'ունի այն նշանակութիւնը, որ մենք ենք տալիս. նա նայում է փողի վերայ իբրեւ ապրելու և ոչ թէ իբրեւ նոր փող ձեռք բերելու միջոց, ուստի նա չի դիզում նրան, այլ իր համեստ պիտոյքներից աւելորդը իսկոյն տալիս է բարեգործական նպատակներին, շինում է վանք կամ ուսումնարան կամ հանգստութեան տուն մեծ ճանապարհի մօտ կամ քաղաքում, ուր բոլոր ճանապարհորդները հանգստութիւն են գտնում, իսկ մնացեալ ժողովուրդը տօն օրերին հաւաքւում է այնտեղ, խօսում, զուարճանում և բուրդոյալկան բարձր կրօնական ճշմարտութեանց վերայ խորհում և այլն: Շինում են նաև տաճարներ, որոնք զմայլեցնում են իրանց շքեղութեամբ

և հոյակապութեամբ. բայց տաճարներից կան և այնպիսիները, որոնք շատ փոքրիկ են և համեստ:

Տան կահկարասիքը շատ համեստ է. մի քանի աթոռ, տեղան, սոնդուկ և համարեա ուրիշ ոչինչ. բայց բիրմանացին կարօտ չէ աւելի շքեղ կահաւորութեան. նա աւելի շատ սիրում է տանից դուրս, մեծամեծ ծառերի ստուերների տակ ազատ օդում նստել, ուր գրաւում է նրան հիանալի կլիման, բիւրեղային օդը, հարաւային արեգակի ոսկէ ճառագայթները, կամ լուսնի արծաթափայլ լոյսը, խաղաղ և մեղմ գեփիւռի շունչը:

Շնորհիւ դրամական կամ ցեղական դասակարգերի բացակայութեան՝ բիրմանական ժողովուրդը ներկայացնում է բոլորովին հաւասար անդամներից կազմուած մի խոշոր ընտանիք: Նրանց կերակուրը, տները, կահկարասիքը, զուարճութիւնները միեւնոյնն են կամ շատ քիչ են զանազանւում միմիանցից: Բիրմանացին փոքրութիւնից ընաւելացած է ինքնօգնութեան: Նա ապրում է իր կեանքով, մտածում է իր խելքով, ըմբռնում է կեանքը իր ժողովրդի հասկացողութեամբ, զգում է իր սրբւոյթ և կարիք չ'ունի բազմաթիւ գրքերի—բնութիւնն է նրա գիրքը, ժողովուրդն է նրա իմաստութեան աղբիւրը: Եւ երջանիկ է: Կրօնն է ուսուցանում նրան երջանկութեան այդ եղանակը. «Ամեն մի մարդու նպատակն է երջանկութիւնը, բայց ամենաբարձր երջանկութեան կարելի է հասնել, երբ հրաժարուես աշխարհից»:

Գուցէ բիրմանական ժողովուրդը գրականութեան, արուեստի և մնացեալ արտաքին քաջութեան մէջ երբէք փայլուն տեղ չը բռնի, բայց իր հոգեկան յատկութիւններով նա այժմ էլ ամենամեծ ազգերից մէկն է աշխարհիս վրայ:

Բուդդայական գաղափարը Աստծոյ մասին բոլորովին վերացական է: Աստուած մեր հոգեկան աչքից բարձր է գտնւում, ուստի նա երկրի վրայ չէ կարող ունենալ ներկայացուցիչներ. նա կարօտ չէ ոչ ծէսերի, ոչ արարողութիւնների. նրա օրէնքները պարզ են և յաւիտեան: Մարդ ինքը միայն կարող է իր փրկութեան աղբիւրը լինել, ոչ ոք չի կարող աջակցել նրան այդ գործում, ոչ ոք չի կարող արձակել կամ կապել ուրիշի մեղքերը. մարդ միայն ինքը է պառասխնանատու իր մեղքերին և հետևաբար ինքն միայն կարող է նրանցից իր հոգին սրբել և կատարելութեան հասնել:

Եւ նրանց վանականները սոսկ դաստիարակիչներ, ուսու-

ցիւններ են և ոչ թէ միջնորդ երկնքի և երկրի մէջ: Մասնաւորապէս նրանք երեխաների կըթուեթեամբ են պարապում:

Բուդդայական վանականութիւնը պատմականօրէն զարգացել է այն միաբանութիւնից, որ առաջին անգամ իբրև աշակերտներ՝ ժողովուել են Բուդայի մօտ. ով որ ձգտել է կատարեալ կենաց, եկել է վարդապետի մօտ, և այժմ էլ, ով որ ձգտում է այդպիսի կեանք վարելու, մտնում է վանք:

Բոլորովին սխալ կը լինէր բիրմանական վանականներին մեր ճգնաւորների և խոտաճարակ միայնակեացների հետ համեմատելը, որովհետև առաջինների նպատակը չէ և երբէք էլ չի եղել՝ խիստ ծոմապահութեամբ կամ մի ուրիշ կերպով մարմինը տանջելը. ընդհակառակը, նրանք հոգում են մարմնի մասին, բայց այնքան, որքան հարկաւոր է առողջ կեանք վարելու համար: Նրանք ուսում են պարզ բուսական կերակուր, հագնում են լայն, արձակ դեղնադոյն շորեր, պէտք է աղքատ լինեն, բայց մաքուր թէ հոգով և թէ մարմնով:

Կրօնաւորական կարգը մտնելու համար հարկաւոր չէ ոչ մի պայման, բացի հոգեկան կատարելութեան ձգտումից: Ոչ ուսման վկայական է հարկաւոր, ոչ ոստիկանական ձևականութիւններ: Ամեն մարդ, որ ցանկանում է մտնել վանք, տալիս է խոստումն անընչասիրութեան, ժուժկալութեան և ուրիշ ոչինչ: Եթէ շուտով տեսնի, որ նրա համար ծանր է վանականի լուծը, նա կարող է թողնել և դառնալ իր նախկին դրութեան, ստիպողականութիւն չը կայ բոլորովին: Եւ շատ անգամ պատահում է, որ մի քանի տարի վանական կեանք վարելուց յետոյ նորից վերադառնում են իրանց պարապմունքներին: Ժողովրդի համարեւս բոլոր արու անդամները մի քանի ժամանակ վանական են եղած և նորից վերադարձած իրանց դրութեան: Կանայք վանական կեանք համարեա չեն վարում: Բիրմանացւոյ կարծիքով կինը սրբութեան այնքան ձգտումն չ'ունի: Ամուսնոյ սէրը և զաւակների հոգսը նա դերադասում է սրբութիւնից:

Առաւօտեան վաղ, երբ դեռ արեգակի ճառագայթները նոր են լուսաւորել աշխարհ, դուրս են գալիս վանականները իրանց դեղին շորերով, իրանց աշակերտների հետ միասին, ձեռքերին մի-մի աման և ծանր քայլերով գնում են գիւղ իրանց օրուան ապրուստը խնդրելու: Ամեն մի տանից դուրս է գալիս մի երեխայ կամ մատաղահաս աղջիկ և կամ ինքը տանտիկինը և դնում է դրանց ամանը մի բուռ բրինձ կամ միրգ կամ հաց: Վանականներին ողորմութիւն տալը մեծ վարձք է համարում, ուստի ամեն մէկը տալիս է առատութեամբ, ինչ որ ունի: Վա-

նականները հաւաքում են աւել, քան թէ իրանց հարկաւոր է, բայց աւելորդը նրանք բաժանում են իրանց աշակերտներին, աղքատներին և ճանապարհորդներին: Անցնում են գիւղից և գալիս վանք և մնացեալ օրուայ մասը խորհրդածութեամբ, ընթերցանութեամբ կամ մանկավարժութեամբ պարապում: Սաստիկ հիւրասէր են նրանք, ուստի նրանց դուռը բաց է ամենքի համար: Ով ուզէ լինի, կարող է մտնել վանքը, այնտեղ մնալ, որքան ուզենայ. բոլոր ժամանակը նա կը գտնի այնտեղ վերին աստիճանի ջերմ հիւրասիրութիւն, ուտելիք և ըմպելիք: Ժողովուրդը խիստ է դէպի իր վանականը, եթէ նա իր կոչումը չի կատարում, սրբութեան շաւղից շեղում է և անբարոյակա-նութիւն է մտցնում բարքերի մէջ, նրան առհասարակ արտաք-սում են: Ահա թէ ինչու վանական բարքերը մաքուր են և ա-նարատ: Ժողովրդի վրայ նրանք մեծ ազդեցութիւն ունին և վայելում են նրանց կողմից մեծ յարգանք. երբ մի հասարա-կութեան մէջ վանական լինի, անպատճառ առաջին տեղը նրան կը նստացնեն, մինչև անգամ թագաւորը կանգնում է և տեղ է տալիս վանականին. նրա հետ խօսելու ձեն անգամ ուրիշ է: Հասարակ առօրեայ լեզուն շատ ստոր է համարւում վանակա-նի հետ խօսելու համար:

Աշխարհային հոգսերին, այսինքն քաղաքականութեան, պա-տեւագմեններին, երկրի կառավարութեան բոլորովին մասնակից չեն վանականներն, այդ նրանց գործը չէ: Նրանց գործն է Բուդ-դայի բարձր վարդապետութեան մասին խորհելը և անարատ կեանքը, և դրա համար միայն վայելում են յարգանք և պատիւ ժողովրդից:

Մանկավարժութեամբ թէև պարապում են նրանք, բայց ոչ իբրև կոչումն, այլ իբրև պատուաւոր պարապմունք: Ուսման պաշարը, որ տալիս են աշակերտներին, շատ աղքատ է. գրել, կարդալ, մի քիչ թւարանութիւն, ահա ամենը: Այնուամենայ-նիւ նրանք գիտութեան, ճշմարիտ գիտութեան դէմ չեն և հետաքրքրւում են. բայց կարող են արդեօք հաշտեցնել գիտու-թիւնը իրանց կոչման հետ, այդ ապագան ցոյց կը տայ:

Նրա թշնրը արշալուսից գեղեցիկ են. նրա աչքերը ծովի խորքից խոր. երբ նա փռում է իր գանգուրներն ուսերին, նման է գիշերի, որ իջնում է լեռների վրայ:

(Բիրմանական սիրոյ երգ)

Բիրմանացւոց ժողովրդի տեսակէտից՝ աղամարդը և կինը բո-

լորովին հաւասար են. կրօնը և օրէնքը նրանց մէջ զանազանութիւն չի գնում. նրանք շատ անգամ տեսնում են, որ մարդը աւելի ընդունակ է իր գործերում, իսկ կիներ—իր. ուստի նրանք հաւաժար յարգանքի արժանի են. իւրաքանչիւրը նրանցից իր առանձին արժանաւորութիւնն ունի:

Կիներ ևթէ այր մարդու գայթակղութեան պատճառ է լինում, մեղաւորը կիներ չէ, այլ մարդու վատ հակումն. ուստի կիներ մեղաւոր չէ, և նրան արհամարհելու հիմք չը կայ:

Կիներ բոլորովին ազատ է. նա ունի իր առանձին սեփականութիւնը և վայելում է բոլոր քաղաքացիական իրաւունքները:

Այնուամենայնիւ բիրմանացի այր մարդու տոկունութիւնը, հանճարը և խորհուրդը գերակշռում է, բայց այդ հանգամանքը երբեք տեղիք չի տուել բիրմանացւոց ստրկացնել կնոջը. և կիներ նրանց մօտ վայելում է այն ազատութիւնը, որ չէ վայելում ոչ մի ուրիշ երկրում: Կիներ իր կրթութիւնը Կանն է ստանում: Աղջիկներին համար չը կան այնպիսի դպրոցներ, ինչպիսիք են տղայոց համար, որովհետեւ աղջիկները վաճառքի դպրոցները չեն այցելում: Այդ ընտանեկան դաստիարակութիւնը առողջ է ու մարդասէր: Նրանք շատ պարզ և միեւնոյն ժամանակ իմաստուն հայեցակէտի տէր են շրջապատող առարկաների մասին: Այր մարդը նրանց պատկերաբանում է ոչ իբրեւ հրեշտակ և ոչ էլ իբրեւ գազան: Այր մարդու վրայ նրանք նայում են իբրեւ այր մարդու վրայ և ուրիշ ոչինչ:

Ամուսնութիւնը, ինչպէս և համարեաւամբողջ աշխարհում, լինում է ծնողների կամքով. այստեղ, ինչպէս և ամեն տեղ, աղջիկները մեծաւ մասամբ հնազանդ են իրանց ծնողաց կամքին և համոզուած, որ այդ է ամենալաւը: Բայց այդ չի նշանակում, որ նրանք ազատ չեն իրանց ընտրութեան մէջ. գուցէ ոչ մի երկրում այնքան ուսմաններ չեն պատահում, որքան Բիրմանիայի բանաստեղծական բնութեան գրկում, նրա դարաւոր ծառերի ստուերների տակ, լուսնի աղօտ լոյսի կամ արեգակի ոսկեփայլ ճառագայթների ներքեւ: Օրիորդը դուրս է գալիս, նստում է պատշգամբի վրայ. երիտասարդը գալիս և մեղմ խօսում է նրա հետ. շատ անգամ գալիս են մի քանի երիտասարդներ: Ամենքին օրիորդը կ'ընդունի սիրելութեամբ, կը խօսի, գուցէ և կը կերակրի իր ձեռքով պատրաստ «չէյրութով» (բրինձեայ փլաւ), բայց մէկի փոխարէն միայն նա ինքը կ'ուտի և դրանով նրան համբուրած կը լինի և յայտնած իր սէրը:

Եթէ առանձին արգելքներ չը կան, ծնողները ուրախու-

Թեամբ կը տան իրանց աղջկան այն երիտասարդին, որ նրա սիրտն է ընտրել. բայց պատահում են և այնպիսի դէպքեր, երբ ծնողները արգելում են ամուսնութիւնը, և այն ժամանակ շատ անգամ աղջիկը իր տնից հեռանում է, գնում անտառը, այնտեղ է գալիս և նրա տարփածուն, և այնտեղ գուցէ մի քանի մօտ ծանօթներէ, բարեկամների հովանաւորութեան տակ նրանք տօնում են իրանց հարսանիքը, մինչև որ ծնողներէ խիստ սիրտը մեղմանայ, և նրանք կարողանան նորից գալ արիւնակիցների մօտ:

Շատ անգամ այս փախստական հարսանիքների պատճառը օրիորդն է լինում, նա ինքն է խրախուսում երիտասարդին հետեւել իրան. «կինը աւելի անհամբեր է», ասում է բրիմանացին և դրա մէջ է տեսնում կնոջ այդ վարմունքի բացատրութիւնը: Թէ որքան բոբքոքուած սիրով կարող է սիրել բրիմանացի կինը իր ընտրեալին, ցոյց է տալիս հետեւեալ արկածը, որ պատմում է հեղինակը.

«Ես տեսայ մի օրիորդ աղամարդու շոր հագին, որ սպանուած էր ապստամբների բանակի վրայ յարձակման ժամանակ: Նա հետեւել էր իր սիրածին և յարձակման ժամանակ վեր առել սուր և հրացան նրա կողքին պատերազմելու, և վիրքս ու ուսը վիրաւորել: Շրջապատողներից ոչ ոք առաւօտեան մթնալուսին չէր կարողացել իմանալ, որ դա օրիորդ է: Նա մեռաւ մի ժամից յետոյ, և թէև ես տեսել եմ շատ տխուր պատկերներ շատ երկրներում պատերազմի և խաղաղութեան ժամանակ, բայց այդ աղջկայ յիշատակը, որ մեռնում էր զինուորներից մէկի ձեռքերի վրայ, ողբում էր իր կեանքում կուսական անտառի ստուերի տակ, առանց իր սեռից մէկի օգնութեան, առանց իր ծնողների մխիթարութեան, միշտ կենդանի է իմ երեակայութեան մէջ իբրև ամենից հզօրը և ամենից տխուրը:

Ամուսնութիւնը բրիմանացուց մօտ չի սրբագործւում կրօնի կողմից. դա մի աշխարհական գործ է, մի ընկերութիւն է, որ կրօնի հետ կապ չ'ունի, որովհետև Բուդդայի կրօնին ամենախիստ հետևողները բոլորովին չեն պսակւում: Միակ պայմանը, առանց որի ամուսնութիւնը ապօրինի է համարւում, երկու կողմի ազատ համաձայնութիւնն է, և նաև ծնողաց համաձայնութիւնը այն ժամանակ, երբ ամուսնացողներից մէկը դեռ կատարելահասակ չէ:

Առհասարակ ամուսնութիւնները կատարւում են առանց շքեղութեան, որքան կարելի է՝ համեստ. հրաւիրում են միայն ամենամօտ ազգականներին և բարեկամներին. դրա պատճառը օրիորդի ամօթխածութիւնն է, նա չի ուզում, որ իր սէրը, ա-

ամուսնութիւնը, իր սրտի գաղտնիքը ամենին յայտնի և խօսակցութեան առարկայ լինի:

Մտնելով իր ամուսնու տունը՝ նա չի կորցնում իր անունը, այլ պահպանում է և ստորագրում իր անունով և ոչ ամուսնու: Իր գոյքի տէրը միայն ինքն է, և դրա վրայ ամուսինը ոչ մի իրաւունք չ'ունի, նա կարող է նոյնպէս բազմացնել այդ գոյքը, որովհետեւ բիրմանական կանայք պարապում են զանազան մանր գործերով, մանր առևտրով. առևտուտեան ամեն մի բազարում դուք կը տեսնէք բիրմանական կանանց՝ բրինձ, միրգ, շոր և ուրիշ մանր-մունր բաներ ծախելիս:

Ընտանիքի մէջ տիրում է առնասարակ սէր և խաղաղութիւն, մանաւանդ որ կիներ և մարդը միշտ հաւասար են ըզգում միմեանց, և կիներ երբէք չի երևակայում իրան՝ մարդուն ստրկացած:

Իր շրջապատողների հետ նա ազատ է խօսելու, երթևեկութիւն անելու. միայն երբ իր մարդը տանը չէ, նա օտար այր մարդկանց երբէք չի ընդունի. հակառակ դէպքում վարկը կ'ընկնի:

Վանական կեանքը շատ քիչ է տարածուած կանանց մէջ. կանայք վանքերում շատ քիչ են, հարիւր այր վանականին դէմ մի կին վանական հազիւ է դուրս գալիս: Կիներ շատ սերտ կերպով է կապուած իր օջախի, հօր, ամուսնու, երեխաների հետ, որ կարողանայ թողնել նրանց և սրբութեան հետեւ:

Միայն վերին աստիճանի յուսահատութիւնը կարող է ստիպել նրանց թողնել աշխարհը և վանք մտնել: Այնուամենայնիւ նրանք շատ կրօնասէր և բարեպաշտ են:

Ապահարզանը վերին աստիճանի հեշտ է Բիրմանիայում: Այն ամուսինները, որոք հաշտութեամբ չեն կարողանում ապրել միմեանց հետ, դիմում են գիւղի ծերերին, որոնք տօն օրերում հաւաքուած են լինում հանգստութեան տներում, պատմում են նրանց իրանց անբաւականութիւնների մասին և խնդրում են ապահարզան տալ, բայց ծերերը հեշտութեամբ չեն համաձայնում, նրանք դիտմամբ յետաձգում են մի քանի ամսով. այսպիսով ամուսինները հնարաւորութիւն են ունենում հաշտուել, եթէ կարելիութիւն կայ: Եւ այդ պատահում է երբեմն:

Եթէ այնուհետեւ դարձեալ ամուսիններուց մէկնումէկը գայ խնդրէ ապահարզան, նրանք տալիս են անպայման՝ ի նկատի առնելով, որ ուր սէրը և հաշտութիւնը ցամաքել է, այնտեղ իսկական ընտանեկան կեանք չի կարող լինել:

Ապահարզան ստանալու համար հարկաւոր չէ՝ ինչպէս մեզ

մօտ՝ ամուսնական անհաւատարմութիւն, այն էլ ապացոյցներով, վկաներով եւայլն: Ամեն մի անգամ, երբ որեւիցէ պատճառով ընտանեկան կեանքը անտանելի է դառնում, ապահարգանք տրւում է: Չը նայելով դրան՝ բիրմանացուց մօտ կնոջ և մարդու միմեանցից բաժանուելը շատ սակաւ է պատահում. նրանցից իւրաքանչիւրը զգալով՝ որ կարող է կորցնել իր կեանքի ընկերին, եթէ նրան դժբախտացնի, ապրում է սիրով և ապրում է հաշտութեամբ, և խաղաղութիւնը տիրում է բիրմանացուց օջախի շուրջը:

Բիրմանացին չի սիրում ուրիշի գործերին խառնուել: Ներա կարծիքով ամեն մի մարդ ազատ է իր ճանապարհն ընտրելի, և ոչ ոք իրաւունք չ'ունի նրան համոզելով կամ բռնի խանգարել, քանի որ նա վրաս չի բերում ուրիշներին: Բիրմանացին համոզուած է, որ ամեն մարդ իր անելիքը աւելի լաւ գիտէ, քան թէ ուրիշը: Եթէ դուք փորձ էք փորձում ինքնասպանութեամբ վերջ դնել ձեր կեանքին, և նա տեսնում է այդ, նա չի յարձակուի ձեզ վրայ և չի ազատի ձեզ մահից: Ո՛չ, նա ձեզ ազատ կը թողնի, որովհետեւ նա յարգում է ձեր ներքին եւր և կարծում է, որ դուք ձեր անելիքը նրանից լաւ գիտէք:

Եթէ բիրմանացուց ինքդ հարցնես խորհուրդ և օգնութիւն, այդ ուրիշ հարց է, նա մեծաւ ուրախութեամբ և սիրով կ'օգնէ քեզ, ինչքան կարող է. բայց ինքնաբերաբար երբէք չի միջամտի: Ուստի Բիրմանիայում բնակող օտարազգիները բոլորովին ազատ կերպով ապրում են իրանց կրօնի և բարոյականութեան համեմատ, և չէ պատահում, որ բիրմանացիք հալածեն կամ խառնուեն նրանց գործերին: Եթէ օտարազգին ուզում է ընդունել բիրմանական կրօնը, նրանք ուրախանում են, բայց եթէ ոչ, նրանք երբէք չեն հալածում:

Վերին աստիճանի բարեբար է բիրմանացին, հիւրասէր և ուրիշի կարծիքին համբերող: Խօսելիս նա զգուշանում է գործածել կոպիտ և անքաղաքավարի բառ կամ ձև, կամ մի կերպով ձեզ վիրաւորել. նա կարծում է, որ քաղաքավարութիւնը հարկաւոր է ոչ այնքան ուրիշի համար, որքան իր համար: Մարդ չը պէտք է այնպէս վարուի, որ ինքն իրան վիրաւորի:

Բիրմանացին սպանութիւնը մերժում է, ուստի և միս չէ գործածում բոլորովին: Մսավաճառները և որսորդները ընդհանուր ատելութեան առարկայ են, և առհասարակ բիրմանացիներէջ չեն, այլ Հնդկաստանից դուրս եկած պանդուխտներ:

Ձկնորսներ պատահում են բիրմանացիներին, և ձուկ վաճառողները նրանց կանայքն են մեծաւ մասամբ. բայց ձուկը իբրեւ պաղարիւն կենդանի այնքան կարեկցութեան առարկայ չէ, որքան չորքոտանի արարածները: Որսը իբրեւ զուարճութիւն՝ անծանօթ է Բիրմանիայում:

Թռչուններն ևս մեծ հոգատարութեան առարկայ են Բիրմանիայում, բայց նրանց չեն ուտում: Շատ անգամ բախում տեսնում ես շատ հաւեր, բաղեր, բայց նրանք նշանակուած չեն խոհանոցի համար: Երբ տեսնում են, որ եւրոպացիք պատրաստում են սպանել թռչուններին, նրաք փող են տալիս, աղաչում, պաղատում, որ չը սպանեն թռչուններին և արձակեն նրանց. մինչև անգամ թունաւոր օձերը, կարիճները ևայլն՝ չեն ենթարկւում հալածանքի:

Բիրմանական գիւլցերում ձիւները, կովերը և ուրիշ կենդանիները բոլորը գեր, մաքուր և լաւ պահուած են: Երբէք չէք տեսնի, որ մարդ խիստ վարուի անասունների հետ: Ներանք նոյնիսկ աշխատում են ազդել օտարազգիների վրայ, որ գութ ունենան դէպի կենդանիները. այսպէս՝ մի քաղաքից միւսը գնում էին դիլիթանսներ, որոնց վարչութիւնը շատ անփոյթ էր էր դէպի ձիւները և չարչարում էր նրանց: Բիրմանացիք երբէք չէին նստում այդ դիլիթանսները, չը նայելով մեծ տարածութեանը՝ ոտով էին գնում կամ առանձին կառք վարձում, իհարկէ՝ տամնապատիկ թանգ գին վճարելով:

Անձնական արժանաւորութիւնը պահանջում է, որ նա գթութեամբ վերաբերուի առկասարակ թոյլերին, լինի դա մարդ կամ կենդանի: Պահպանելով նրանց կեանքը և արժանաւորութիւնը՝ նա պահպանում է իր արժանաւորութիւնը, իր կեանքը: Նա թէև չէ հասկանում «noblesse oblige» բառերի նշանակութիւնը, բայց իր կեանքում միշտ հետևում է այդ երկու բառերի բարձր և մարդասէր իմաստին:

Բիրմանացւոյ՝ մահուան մասին ունեցած հասկացողութիւնը պարզելու համար մէջ ենք բերում նշանաւոր Մա-պա-դա-ի պատմութիւնը՝ քաղելով Ֆիլիփինգի գրքից:

Բուզդայի օրերով, Թաւատի քաղաքում ապրում էր մի վաճառական, որ ունէր բազմաթիւ ստրուկներ, որոնց հետ նա սիրով վարւում էր իբրև իր ընտանիքի անդամների հետ: Մի օր նա գնեց մի վառիչակազմ երիտասարդ ստրուկ, որ բացի իր գեղեցկութիւնից՝ շատ համակրելի բնաւորութեան տէր էր: Տիրոջ զուտորը, մատաղահաս Մա-պա-դա օրիորդը սիրահա-

րուեց գեղեցկադէմ և առաքինի երիտասարդից և գաղտնի կերպով սկսեց այցելել նրան: Նա գրդում էր իր սիրածին փախչել հայրենական տնից և ամուսնանալ իր հետ: Բարի երիտասարդը հրաժարւում էր կատարել օրիորդի կամքը՝ առարկելով, որ նրանց փախուստը իր կողմից ապերախտութիւն կը լինի տիրոջ դէմ, թէ տէրը շատ կը բարկանայ ևայլն: Օրիորդը սակայն պնդում էր շարունակ, և սիրահարուած երիտասարդը վերջապէս համաձայնուեց: Մի գիշեր մի քիչ փող և թանգազին իրեր վերցնելով՝ նրանք հեռացան տնից և գնացին մի հեռաւոր քաղաք, ուր վաճառականը չէր լինում: Այնտեղ նրանք ամուսնացան, իրանց փողով վաճառականական գործ սկսեցին և երջանիկ ապրում էին. ունեցան նաև մի զաւակ: Մի քանի ժամանակից յետոյ նրանք հարկադրուեցին անհրաժեշտ գործով ճանապարհորդութիւն անել՝ տանելով իրանց հետ և՛ երեսային, որ նոր էր սկսել քայլել: Հասան մի անտառ, որտեղ կինը հիւանդացաւ: Մարդը նրա համար ճիւղերից շինեց մի վրան, և այնտեղ կինը ծնեց երկրորդ արու զաւակը: Մարդը թողնելով իր ընտանիքը՝ գնաց անտառ փայտ ժողովելու: Խեղճ Մապադան երկար սպասում էր նրա զաւստեան. երեկոյեան մութը գետինը կոխեց, բայց մարդը չը վերադարձաւ, գիշերը անցաւ, արշալոյսը ծագեց, բայց մարդը չէր վերադառնում: Մապադան առաւ իր նորածինը գիրկը, միւսի ձեռքից բռնեց և գնաց իր մարդուն որոնելու: Շուտով նա գտաւ նրան անշուշտ և սառն դիակը: Խեղճ մարդը օձից էր խայթուած: Թշուառ Մապադան ողբաց իր ամուսնու մահը, բայց նա քաջ կին էր և չը վհտեցաւ. նա շարունակեց իր ճանապարհը իր երկու մանուկների հետ: Բաւականին ժամանակ նա յաջողութեամբ էր ճանապարհորդում: Վերջապէս հասան մի գետակի: Գետակը այնքան էլ լայն չէր, բայց սաստիկ արագահոս ու խոր, և փոքրիկը իր ոտով չէր կարող անցնել, իսկ խեղճ կինը դեռ այնքան չէր կազդուրուած, որ երկուսին ևս միասին կարողանար գրկել և անցնել: Ուստի նա իր մեծ որդուն հրամայեց սպասել ափում իր վերադարձին և փոքրիկի հետ զգուշութեամբ անցաւ և դրեց նրան միւս ափին, դարձաւ դէպի առաջինը: Բայց հազիւ նա հասել էր գետակի մէջ տեղին, երբ լսեց մի շփշփոց: Յետ նայեց և տեսաւ, որ մի արծիւ իր նորածինն բարձրացրել և տանում է. խեղճ կինը ճչաց արծիւին վախեցնելու համար, բայց իզուր, թռչունը թռաւ և տարաւ իր հետ կնոջ նորածին զաւակին: Միևնոյն վայրկեանին միւս երեսան կարծելով՝ որ մայրը ճիշով իրան է կանչում, մտաւ գետակը բայց արագ և հզօր հոսանք

քը գլորեց նրան, և խեղճ մանուկը ալիքների մէջ գտաւ իր վախճանը: Աննկարագրելի էր խեղճ մօր աղէտը: Մի քանի օրուայ մէջ կորցրեց սիրելի ամուսնուն և երկու զաւակներին: Թշուառ կինը մնաց մենակ աշխարհի վրայ և մտածեց գնալ իր հօր մօտ: «Հայրս, մտածեց նա, այժմ ինձ կը ներէ, կը գթայ ինձ վրայ, որովհետեւ իսկապէս շատ եմ գթութեան արժանի», և գնաց դէպի իր հօր քաղաքը: Երբ երեկոյեան դէմ նա մըտնում էր քաղաք, տեսաւ երկու դագաղ. տանում էին թաղելու իր հօրն ու մօրը, որ միեւնոյն ժամին մի օր առաջ մեռել էին: Կինը թշուառութիւնից և սրտի կակիծից խելագարուած՝ պատահտեց իր զգեստները՝ և սկսեց անմիտ կերպով այս ու այն կողմ վազվզել: Վերջապէս նա գնաց Բուրգայի մօտ և պատմելով իր ցաւը՝ աղաչեց նրան, որ անպատճառ յարութիւն տայ իր սիրելիներին: Բուրգան փորձեց մխիթարել խեղճ կնոջը և ասաց, որ մահը անխուսափելի է ամենքի համար, թէ ամեն մարդ, որ ապրում է, պէտք է մեռնի, ուստի անօգուտ են և եսասիրական բոլոր մեր վշտերը և ողբերը, մահը իր աւարը յետ չի տայ, որովհետեւ հանգուցեալը անցընում է մի ուրիշ կեանք և այն կեանքից էլ մի ուրիշ, մինչև որ հասնի բարձրագոյն անդորրութեան: Մարդ քանի որ ապրում է, պէտք է պատրաստ լինի մեռնելու: Կեանքը և մահը սերտ կապուած են միմիանց հետ, նրանք մի են:

Բայց թշուառ կինը չէր մխիթարւում և շարունակ խնդրում էր Բուրգայից, որ կենդանացնէ իր հանգուցեալներին: Այն ժամանակ Բուրգան դարձաւ նրան և ասաց. «Գնա, գտիր կարմիր մանանեխի մի հատիկ, որը միայն բուսած լինի այնպիսի պարտիզում, որի մօտից մահ չի անցել»:

Մա-պա-դան ուրախացած տուն գնաց մանանեխի հատիկ գտնելու: Նա ուրախ էր, որովհետեւ կարծում էր, թէ շատ հեշտ է մանանեխի մի հատիկ գտնել, որ բուսնում է համարեա ամեն մի պարտիզում:

Մտաւ առաջին պարտէզը և ուզեց մանանեխը, նրան տուեցին, բայց երբ նա հարցրեց, որ այդ տունը մահը այցելել է, թէ ոչ, պատասխան ստացաւ, թէ նորերս է տան հայրը մեռել, միւս տեղում մայրը, երրորդ տեղում նոյնպէս: Կարճ, չը կար մէկ տուն, որտեղից մահը իր տուրքը առած չը լինէր, ամեն տան մէջ հանգուցեալ է եղել: Այն ժամանակ համոզուեց Մա-պա-դան, որ կեանքը և մահը միեւնոյնն է, թէ որտեղ կեանք կայ, այնտեղ և մահ պէտք է լինի, և թէ մահից ազատուել ուզեցողը պէտք է ազատուի և կեանքից, և թէ միակ միջոցը ազատուելու կեանքից և նրա թշուառութիւն-

ներից այն բարձրագոյն անդորրութիւնն է, որ քարոզում էր կատարեալ վարդապետը: Նա եկաւ վարդապետի մօտ, մտաւ նրա աշակերտների շարքը, նուիրեց իր կեանքը սրբութեան և կատարելագործութեան:

Այս պատմութիւնից կատարելապէս պարզ է լինում բուդդայականի հայեացքը մահուան վրայ: Քանի որ կեանքը կայ, մահը նրա հետ կապուած է, որովհետեւ կեանքը և մահը միևնոյնն են: Մահուան տառապանքից ազատուելու համար պէտք է ձգտել կեանքի տառապանքներից ազատուել սրբութեամբ, անարատութեամբ, հասնել այն բարձրագոյն անդորրութեան, որտեղ ոչ մահ կայ, ոչ էլ այս կեանքը իր բիւրաւոր թշուառութիւններով:

Այս աշխարհահայեցողութիւնն է մեր կարծիքով այն հիմնաքարը, որի վրայ շինուած է բուդդայականութեան վսեմ և բարձր վարդապետութիւնը: Այդ վարդապետութեան հնարաւոր իրականացումը ներկայացնում է բիրմանական ժողովրդի կեանքը իր բոլոր կողմերով:

Հ. ՔԵՉԵԿԵԱՆ